

ПЛАНІ ЕМІГРАЦІЙНОГО УРЯДУ УНР ЩОДО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АВІАЦІЇ (1926–1939 рр.)

У листопаді 1920 р. більшовики захопили останній клатчик землі, контрольований військами Української Народної Республіки. Однак, незважаючи на втрату власної території, центральні органи влади, передусім її уряд, не припинили свого існування й продовжували роботу на вигнанні, об'єднуючи довкола себе тисячі й тисячі відданих прихильників. Головною метою діяльності еміграційного уряду була боротьба за незалежну Україну. При цьому важливе значення надавалося відродженню власних збройних сил. Заради цього в міжвоєнний період провадилась різнобічна підготовча робота, зокрема пов'язана й з відновленням військової авіації.

Яке місце в структурі майбутньої Армії УНР відводилося Військово-повітряним силам? Якою мала бути їхня організаційна будова й хто персонально повинен був займатися створенням їх? Відповіді на ці питання годі шукати як в українській, так і в зарубіжній історичній літературі. Тож, зважаючи на цілковиту нерозробленість проблеми в історіографії, автор поставив собі за мету на підставі раніше не відомих матеріалів висвітлити плани еміграційного уряду УНР у ділянці військової авіації.

При цьому використано неопубліковані документи, що зберігаються нині в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (Київ), Центральному військовому архіві Польської Республіки (Варшава) та Архіві Інституту Юзефа Пілсудського в Америці (Нью-Йорк).

Знайшовши притулок на польській території, керівники УНР активно готувалися до відновлення збройної боротьби за визволення України. Початок її вони пов'язували з неминучою новою війною між СРСР і Річчю Посполитою або ж вибухом масового повстання в радянській Україні. За цих умов на Наддніпрянщину мала б повернутися українська

армія, відроджена за кордоном з польською допомогою. Опрацювання повного пакета документів, потрібних для швидкого розгортання у визначений момент українського війська, покладалося на спеціально створений Штаб міністра військових справ УНР в екзилі, що за підтримки польських спецслужб активно діяв у Варшаві впродовж 1927–1939 рр. За

порівняно короткий час його працівники підготували докладний план мобілізації української еміграції і створення на першому етапі 20-тисячної української армії, яка мала б спільно з поляками боротися проти „червоних”. Надалі передбачалося поступово довести чисельність її до майже 100 тис. вояків.

Відповідно до „Положення про організацію і склад Війська УНР” авіація („літництво”) – за польським зразком – не становила окремого виду збройних сил, а вважалася одним із родів сухопутних військ. Залежно від бойового призначення вона поділялася на:

- обсерваційну, що застосовувалася для „провадження як дальньої (стратегічної), так і близької (тактичної) розвідки”;
- мисливську, загальним завданням якої була „боротьба з ворожим літництвом в цілі опанування повітря”;
- нищительську, що використовувалася для „бомбардування з метою знищення важливих ворожих об’єктів”.

Окремою частиною в авіації вважався курінь. Згідно з бойовим призначенням, він мав складатися з 2–3 ескадр, які своєю чергою поділялися на 3–4 чоти по три літаки в кожній¹ (докладнішу інформацію про організацію їх див. на схемах 1, 2, 3).

Крім того, передбачалося створити й кілька повітроплавних сотень (у кожній – 3 чоти по 2 аеростати), які мали б забезпечувати „нагляд за полем бою великого тактичного з’єд-

нання – дивізії чи окремого загону”, а також співпрацю з артилерією, переважно важкою² (див. схему 4).

Питання технічного забезпечення й професійного вишколу особового складу військової авіації покладалося на спеціальну „літничу” службу. Вона повинна була „установити потреби різних літничих частин”, „нагромаджувати різне технічне [...] майно, шляхом закупів чи організації в краю продукуючих закладів”, „адмініструвати” особовим складом, коштами й майном³.

На початковому етапі розгортання Армії УНР не передбачалося мати жодної авіаційної частини, поява їх планувалася лише після істотного зростання чисельності українського війська. Першим, згідно з планом, повинен був постати мішаний „повітроплавний курінь” у складі однієї „бойової” і двох „нищительських” ескадр та технічного парку. Відповідно до затверджених штатів у курені мало налічуватись 934 вояки (92 старшини й 842 козаки), 32 таборові коні, 16 возів, 90 автомобілів⁴, а також 45 літаків, зокрема 15 „лінійових” (штурмовиків) і 30 „нищителів” (бомбардувальників)⁵. Усе військово-технічне майно, в тому числі й бойову техніку, автори цього плану вочевидь сподівалися отримати від поляків.

В оперативному відношенні перший „повітроплавний курінь”, як і всі майбутні військово-повітряні частини, мав підпорядковуватися командуванню Дієвої армії й лише в разі крайньої потреби тимчасово приділятися окремим групам і дивізіям. Водночас

Схема 1. Проект організації нищительського куреня військової авіації Армії УНР

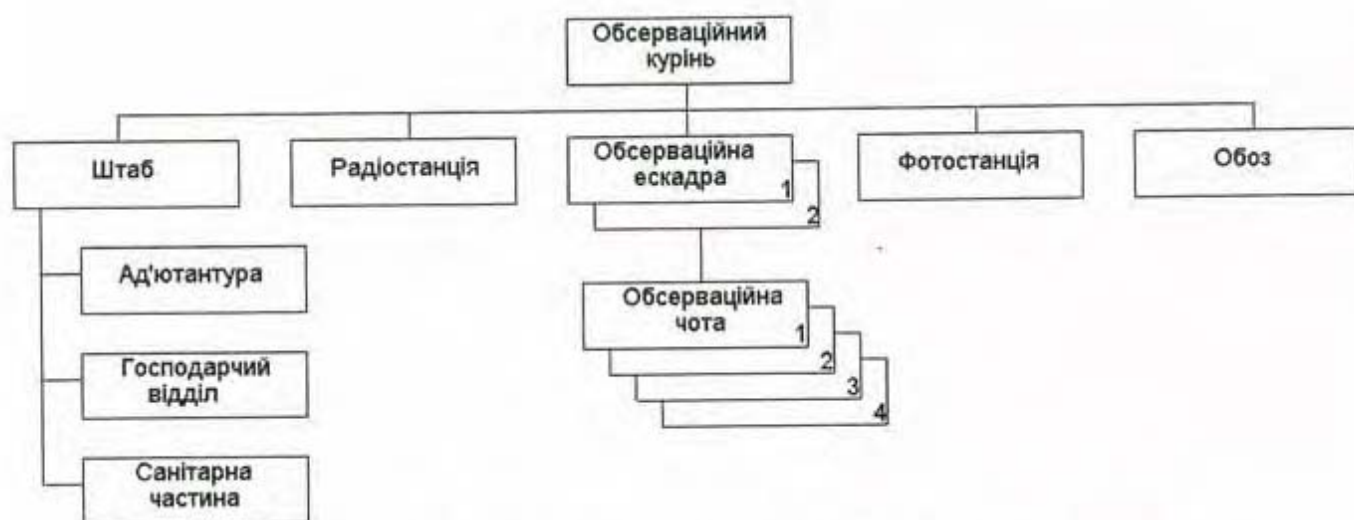

Схема 2. Проект організації обсерваційного куреня військової авіації Армії УНР

Схема 3. Проект організації мисливського куреня військової авіації Армії УНР

Схема 4. Проект організації повітроплавної сотні військової авіації Армії УНР

у питаннях технічного, господарчого й персонального характеру він підлягав начальнику Літництва армії, який керував ним через своє управління⁶.

Згідно з „Положенням про управління Військом та Флотою УНР”, матеріально-технічне забезпечення авіації належало до компетенції Технічної управи Міністерства військових справ. Її керівник мав доповідати міністрові „про потреби у військовим технічним майні та про способи набуття його”. У документі спеціально наголошувалося, що від „енергії начальника управи та розуміння ним важливості цієї галузі військового забезпечення, зокрема забезпечення потреб літництва, залежить наша перевага в технічному відношенні над ворогом”⁷.

Готуючись до війни проти СРСР, працівники Штабу міністра військових справ УНР в екзилі не обмежувалися складанням схем майбутньої організації війська чи розробленням різноманітних положень. Рівнобіжно з цією роботою вони шукали в середовищі української військової еміграції надійних людей, які за своїми професійними та морально-психологічними якостями були б спроможними

в потрібний момент узяти на себе певну ділянку праці щодо відновлення Армії УНР, „переведення її у стан чинний”. Так, начальником Технічної управи намічалось призначити підполковника Юрія Тимошенка (за фахом військового залізничника)⁸, а „провадження справ літничих” – довірити в міністерстві таким старшинам: підполковникові Володимиру Байвенку, сотникові Павлу Золотову, сотникові Павлу Ящинському, полковникові Василю Мурашку й поручникові Сергію Нагнибіді⁹. На першому етапі розгортання українського війська запровадження посади начальника Літництва Дієвої армії не передбачалося¹⁰ (за відсутності бойових частин авіації), через що й не добирали кандидатів до апарату його управління. Вирішення цих кадрових питань відкладалося на далеку перспективу.

Серед згаданих вище старшин принаймні четверо мали достатній організаційний, адміністративно-господарчий і бойовий досвід, потрібний для майбутнього відновлення українських військово-повітряних сил. Приміром, під час кампанії 1920 р. військовий пілот Василь Мурашко

(тоді сотник) тимчасово виконував обов'язки начальника Управи повітряної флоти¹¹, військовий пілот Володимир Байвенко (тоді теж сотник) був спочатку прикомандирований до Управи повітряної флоти, а потім служив на посаді булавного старшини II відділу Організаційної управи Головної управи Генерального штабу¹². У той же період військовий пілот Павло Золотов (тоді хорунжий) служив у 1-му бойовому відділі Запорізької авіаційної ескадрильї¹³. Поручник Сергій Нагнибіда з 1928 р. вступив на контрактну службу до польської військової авіації. На жаль, поки що не маємо певних відомостей про сотника Павла Ящинського.

Відтворене на випадок радянсько-польського конфлікту українське військо неодмінно б зіткнулося з відчутним браком власних кваліфікованих командних кадрів, передусім середньої і молодшої ланки. Причому з плином часу ця проблема ставала дедалі гострішою. По-перше, чисельність організованої уенерівської військової еміграції з різних об'єктивних (демографічні) і суб'єктивних (матеріальні, моральні, політичні) причин увесь час зменшувалася; по-друге, на тлі бурхливого розвитку військової техніки загальний рівень фахової підготовки емігрантів неухильно знижувався, незважаючи на всі їхні зусилля самоосвітою надолужити відставання.

Керівники Державного центру УНР в екзилі добре уявляли собі всю складність кадрової проблеми. Одним із шляхів її розв'язання, на

їхню думку, могло б стати навчання української молоді в польських офіцерських школах і служба українських старшин у Війську Польському. З цією метою 4 серпня 1926 р. вони передали відповідний меморандум польському міністрові військових справ маршалу Юзефові Пілсудському, який схвально відреагував на пропозицію лідерів УНР¹⁴.

Було вирішено, що українців прийматимуть до війська Речі Посполитої на підставі індивідуальних безстрокових контрактів, які укладатимуться з польським військовим міністерством і регламентуватимуть усі основні умови проходження служби. За своїм правовим статусом контрактники загалом мало чим відрізнялися від кадрових офіцерів. Втім вони не мали доступу до розвідувальних і мобілізаційних документів, були позбавлені пенсійного забезпечення за вислугою років, а підвищувалися у званні тільки в разі укладення нового контракту¹⁵. Кандидатів для служби в польській армії набирала спеціальна комісія в складі президента УНР в екзилі Андрія Лівницького, військового міністра генерала Володимира Сальського, генералів Павла Шандрука, Віктора Куца, Марка Безручка та Всеволода Змієнка¹⁶.

Починаючи з лютого 1928 р. й до вибуху Другої світової війни у вересні 1939 р. на контрактну службу до Війська Польського вдалося приділити близько 50 українських старшин, серед них тільки один – поручник Сергій Нагнибіда потрапив до військової авіації. У 1936 р. ціною

значних зусиль військовий міністр уряду УНР в екзилі генерал В.Сальський спромігся влаштувати на навчання до польської Школи підхорунжих авіації двох українських курсантів – власного сина Юрія і Михайла Опаренка, сина свого колишнього секретаря Петра Опаренка. У жовтні 1939 р. по закінченні Школи обидва юнаки мали б одержати перші офіцерські звання й залишитися на контрактній службі в польській військовій авіації. У перспективі їх планували використати як інструкторів для вишколу майбутніх пілотів і пілотів-спостерігачів відновлених українських військово-повітряних сил.

Певна річ, створення фактично з нуля навіть чисельно невеликих військово-повітряних сил потребувало б більшої кількості досвідчених кадрів, аніж еміграційний український уряд реально мав у своєму розпорядженні. Кількох ветеранів національно-визвольних змагань і трьох (у найближчій перспективі) контрактних офіцерів було для цього явно замало. Розуміючи всю складність ситуації, військове міністерство УНР намагалося скерувати до польської авіації більше українських старшин. Так, у складеному в березні 1930 р. „Списку кандидатів на контрактну службу в війську Речі Посполитої Польської” в графі „літництво” зазначено двох претендентів: сотника Василя Новаківського (під час національно-визвольних змагань він служив у кавалерійських частинах, зокрема в кінному полку Чорних запорожців) і поручника Миколу Малика (у 1919 р. був

„льотником-дозорцем” у 1-му Запорізькому авіаційному дивізіоні)¹⁷. Однак здійснити цей задум так і не вдалося, адже після підписання в липні 1932 р. польсько-радянського договору про ненапад прийом нових контрактних офіцерів-українців до Війська Польського було різко зменшено, а з літа 1936 р. фактично припинено.

Вранці 1 вересня 1939 р. нацистська Німеччина напала на Польщу. Почалася Друга світова війна, що кардинально змінила геополітичну ситуацію на європейському континенті й фактично поховала всі сподівання уряду УНР в екзилі на евентуальне відтворення української армії та її переможне повернення до рідної країни.

Розглянуті вище військові плани керівників унерівської еміграції вражають своєю масштабністю й амбітністю, проте створення власних військово-повітряних сил для українського керівництва в тогочасних обставинах мало радше другорядний характер, це завдання не належало до невідкладних. Тож практично зроблено було не так уже й багато – в загальних рисах опрацьовано основні організаційні засади будівництва військової авіації (літництва), дібрано групу старшин, відповідальних за „проведення справ літничих”, а для набуття практичного досвіду до польських військово-повітряних сил було влаштовано трьох осіб. За таких умов поява першої української авіаційної частини, у разі можливої війни проти СРСР, була справою далекої перспективи.

УКРАЇНЦІ В ПОЛЬСЬКІЙ АВІАЦІЇ (біографічні довідки)

Сергій Лукич Нагнибіда

Народився 1 вересня 1898 р. в маєтку Нагнибіда Кременчуцького повіту Полтавської губернії. Його батьками були заможний селянин Лука Нагнибіда і Євдокія Животанська. У 17-річному віці закінчив 6-класну реальну гімназію в Кременчуці. Із початком Першої світової війни добровільно зголосився на службу до російської імператорської армії. У липні 1915 р., маючи потрібний освітній ценз, як „вольноопределяющийся” 1-го розряду був скерований до 14-го запасного піхотного полку. Через чотири місяці разом з маршовою ротою виїхав на фронт для поповнення 17-го Архангелогородського піхотного полку, після прибуття до якого був приділений до унтер-офіцерської школи. Протягом травня–грудня 1916 р. вчився в 1-й школі прапорщиків Південно-Західного фронту, по закінченні її, одержавши перший офіцерський чин, повернувся до свого 14-го піхотного запасного полку¹⁸.

*Сергій Нагнибіда
(в однострої
поручника Армії
УНР)*

У 1917 р., коли після революційних змін почали створюватися перші українські національні частини, Сергій Нагнибіда, маючи вже звання підпоручника, зголосився до 1-го Українського козацького полку полковника Ластавченка. Впродовж квітня – грудня 1918 р. за доби гетьманування Павла Скоропадського обіймав різні посади у війську Української Держави. Спочатку був прикомандирований до комендатури Кременчука, потім короткий час навчався в Інструкторській школі старшин у Києві, а згодом командував комендантськими ротами в Сімферополі та Генічеську, врешті був направлений до 35-го Кременчуцького піхотного полку, де прийняв під своє командування одну з рот цієї частини. Після антигетьманського повстання в ранзі поручника продовжував свою службу у війську УНР, будучи приділеним до партизанських загонів, що боролися як проти більшовиків, так і проти денікінців. У листопаді 1919 р. опинився на території, контрольованій польськими військами. У квітні 1920 р., коли формувалися нові українські з'єднання, його спочатку відрядили в розпорядження Штабу Дієвої армії УНР, а через деякий час перевели до щойно створеної 5-ї Херсонської стрілецької дивізії, де в серпні місяці він був призначений на посаду коменданта штабу 13-ї стрілецької бригади¹⁹.

У листопаді 1920 р. після поразки українських військ інтернований поляками. Протягом наступних кількох років перебував у таборах Ланцут, Стшалкув (де займав посаду ад'ютанта командувача української групи) та Щипйор-

но²⁰. Періодично виїздив разом з іншими українськими вояками на сезонні роботи. У той час стався один неординарний випадок, що яскраво засвідчив його високий патріотизм. Якось до табору для інтернованих українських вояків з концертом приїхав відомий співак Олександр Вертинський. Виконуючи свої пісні, він у кількох куплетах зіронізував щодо Головного отамана Симона Петлюри. Тоді поручник С.Нагнибіда спокійно вийшов на сцену й зі словами „Оце тобі за образу Петлюри!” дав О.Вертинському ляпаса. Через кілька хвилин його заарештувала польська поліція й він два дні провів у в'язниці²¹.

У 1923 р. С.Нагнибіда одержав так звану „карту азилу”, що надавала йому офіційні права політичного біженця в Польщі. Після цього він зміг нарешті покинути табір для інтернованих і виїхати на Волинь, де впродовж двох наступних років займав посаду старшого об'їзного державних лісів. У 1925 р. перебрався до Варшави й працював там шофером²².

У вересні 1927 р. вирішив здобути вищу освіту й подав заяву до Української господарської академії в Подебрадах у Чехо-Словаччині. Його прохання про вступ вільним слухачем на лісовий відділ агрономічного факультету було задоволено²³. Проте водночас позитивно вирішилася справа з прийняттям його на контрактну службу до Війська Польського. За таких умов С.Нагнибіда обрав військову кар'єру.

1 лютого 1928 р. польське військово-міністерство підписало перші контракти з дев'ятьма старшинами Армії УНР, серед них і С.Нагнибідою. За рішенням кваліфікаційної комісії, йому було надано звання поручника в офіцерському корпусі авіонавтики. Місцем служби став дислокований у Кракові 2-й авіаційний полк²⁴. На жаль, поки що залишається загадкою, чим, власне, було продиктоване рішення скерувати до польських військово-повітряних сил саме С.Нагнибиду – піхотного старшину, котрий, як видно з його біографії, до того часу ніколи не стикався з авіацією. Проте вибір саме цієї кандидатури навряд, щоб був випадковий.

Упродовж майже семирічної служби в краківському 2-му авіаційному полку зверхники поручника С.Нагнибіди постійно оцінювали його як доброго, а то й дуже доброго офіцера. Він закінчив спеціальні курси пілотів-спостерігачів, однак мав недостатню практику полетів, хоча завжди „літав з охотою”. Тривалий час займав посади в різних наземних службах, зокрема був командиром технічної роти. На цю ситуацію звернув увагу військовий міністр уряду УНР в екзилі генерал В.Сальський, який 11 лютого 1933 р. в листі до начальника II відділу польського Головного штабу полковника Т.Фургальського писав, що „наміром приділення поручника Нагнибіди до контрактної служби в авіації було підготовка його як інструктора нашої майбутньої авіації [...] натомість тепер функції поручника Нагнибіди унеможливають йому ширшу авіаційну практику, чим зводять його фахові знан-

ня до мінімального значення в майбутньому”²⁵. Український міністр просив виправити ситуацію й одночасно підвищити звання українському старшині, уклавши з ним новий контракт. Втім це звернення залишилося без належної відповіді. Тоді 18 серпня 1933 р. генерал В.Сальський знову звернувся до полковника Т.Фургальського, нагадуючи йому, що приділення до лінійних підрозділів є „підставою перебування наших офіцерів у Війську Польським і становить наш спільний інтерес”. Одночасно він просив надати С.Нагнибіді чергове звання капітана й підтримати його прохання про переведення до іншої частини – варшавського 1-го авіаційного полку²⁶.

Настійні прохання української сторони були поступово задоволені. Спочатку в 1934 р. поручника С.Нагнибиду перевели до іншої частини, однак не до 1-го (як він прохав), а до 3-го авіаційного полку, що розташовувався в Познані. Нарешті 20 квітня 1938 р. він одержав довгоочікуване чергове військове звання капітана, і польське військове міністерство уклало з ним новий контракт²⁷.

Наприкінці серпня 1939 р. у ході мобілізації познанського 3-го авіаційного полку контрактний офіцер-українець був призначений відповідальним за матеріально-технічне забезпечення авіаційної бази №3²⁸. З початком війни її планово евакуювали до Любліна, але фатальний розвиток подій на фронті змушував відступати все далі на схід. 17 вересня, коли Червона армія розпочала свій наступ, різні підрозділи бази перебували в південних районах Тернопільського воєводства. Із приблизно 150 офіцерів (кадрових і резервістів) бази лише небагатьом судилося уникнути радянської неволі, серед них і капітанові Нагнибіді, який 18 вересня перейшов румунський кордон²⁹.

Перебування в Румунії виявилось недовгим. С.Нагнибіді, як і більшості польських авіаторів, удалося швидко перебратися до Франції, а після її поразки евакуюватися до Великої Британії. Далі він продовжував службу в польських військово-повітряних силах на Заході. У Лондоні 28 лютого 1945 р. С.Нагнибіда підписав контракт з військовим міністерством польського еміграційного уряду, згідно з яким був підвищений до звання майора³⁰.

Після завершення Другої світової війни й розформування польських збройних сил на Заході С.Нагнибіда залишився у Великій Британії. Тут він став на облік у військовому міністерстві уряду УНР в екзилі. Однак наказом Війську УНР № 14 від 24 квітня 1950 р. він був визнаний лише поручником. Тільки через одинадцять років український еміграційний уряд підвищив його спочатку до звання майора (22 січня 1961 р.), а потім підполковника (1 лютого 1961 р.). Відомо, що С.Нагнибіда був відзначений такими українськими нагородами: Хрестом Симона Петлори (1936 р., номер 341) і Воєнним Хрестом (1960 р., номер 35)³¹.

Помер 27 січня 1987 р. Похований у м. Дербі.

Був одружений (дівоче прізвище дружини Варакута), мав сина Романа, який народився 1 лютого 1918 р.³²

Михайло Петрович Опаренко

Народився 21 січня 1915 р. в Києві. Його батько, Петро Гнатович Опаренко, був банківським службовцем. З початком Першої світової війни як військовий урядовець мобілізований до російської імператорської армії. У 1918 р. перейшов на українську службу. Під час українсько-польської війни проти більшовиків у 1920 р. обіймав посаду особистого секретаря при військовому міністрі УНР В. Сальському.

Після листопадової катастрофи Армії УНР ранговий П.Опаренко разом з родиною покинув рідну землю, перейшовши на контрольовану поляками територію Східної Галичини. Сім'я опинилася в таборі для інтернованих у Каліші. 1923 р. батько виїхав до Чехо-Словаччини, а через рік викликав до себе свого восьмирічного сина. Спочатку Опаренки мешкали в Юзефові, там малий Михайло вступив до 4-го класу української початкової школи, яку закінчив через два роки й розпочав навчання в 2-му класі української реальної гімназії в Празі. Після закінчення 3-го класу він у 1928 р. повернувся до Польщі, де продовжив науку в гімназії ім. Тараса Шевченка при українській станиці в Каліші.

Влітку 1932 р. сімнадцятирічний М.Опаренко готувався скласти випускні іспити на атестат зрілості. Свій дальший життєвий шлях він вирішив пов'язати з військовою кар'єрою. Прагнучи допомогти синові, батько звернувся до тогочасного військового міністра еміграційного уряду УНР генерала В.Сальського, під керівництвом якого він служив ще в 1920 р. У травні 1932 р. П.Опаренко, підвищений на той час до рангу адміністративного підполковника, надіслав своєму колишньому начальникові листа, у якому просив допомогти влаштувати сина до однієї з польських офіцерських шкіл. „Високодостойний і дорогий Володимире Петровичу, – писав до міністра підполковник П.Опаренко, – син мій Михайло тримає матуральні іспити в станичній гімназії. Маю надію, що витримає, бо вчився добре, багато читав книжок і преси. Взагалі розвинений добре. Хотів би віддати його до підхорунжівки. Певний в тому, що прийняття його до цієї воєнної школи залежить лише від Вас як воєнного міністра, тому звертаюся до Вас, Високодостойний Володимире Петровичу, не відмовити в клопотанні про прийом його до підхорунжівки.

*Михайло Опаренко
(в однострої флайт-лейтенанта Британських
королівських військово-повітряних сил)*

А крім того, поставити в труд повідомити мене, кому, які і до якого терміну треба представити документи. Маю велику надію, що в просьбі не відмовите і тому зарані складаю Вам свою щирю, сердечну подяку”³³.

Проте військовий міністр УНР категорично відмовив у цьому проханні. В.Сальський, відповідаючи П.Опаренку, писав: „На жаль, як довів дотеперішній досвід, навіть найздібніші та найуспішніші укінчені абсолювенти української гімназії при нашій станиці з останніх років не можуть інтелектуально подолати тих труднощів, що повстають перед ними в часі перебування в Школі. Я не раз в минулому, як і нині, мав і маю доволі клопоту і немилих положень перед чужинцями за кандидатів, з моєї руки до Школи прийнятих. Кількох з них зі Школи вже звільнили, а кількох оце звільнюється. Не можу про всіх них сказати, що вони ледачі і нездібні: ні, бракує їм якраз знання та інтелекту, що дозрілу інтелігентну молоду людину характеризувати повинні. Брак цей, очевидно, походить з матеріальних, психічних умовин та умовин навчання, в яких вони в станиці росли та виховувалися, а яких змінити наразі годі.

Я маю відомості від пана директора про кількох ніби здібних учнів станичної гімназії, нині абсолювуючих, а в тім і про Вашого сина: всі вони в другому триместрі мали від 2 до 7 двійок (син Ваш – п’ять), а висліди матуральних іспитів взагалі, а тим більше в умовинах наших, як Вам відомо, не завжди і не всіма зважаються нині за критерій до оцінки знання людини та її інтелекту. Але опріч всього, при найліпших успіхах і вроджених здібностях абсолювентів станичної гімназії вони, яко матеріал до Школи підхорунжих, на моє глибоке переконання, не надаються і з дальшого висування їхніх кандидатур я зрезигнував.

Прикро мені Вам про все це писати і певно, що Вам ще прикрише це чути, але, на жаль, ця справа вже рішена і її змінить неможливо. Мені особливо прикро те, що не можу улаштувати якраз Вашого (підкреслення у документі. – А.Р.) сина”³⁴.

І все ж таки юнак був прийнятий, хоч і через три роки по тому до польської офіцерської школи. Зрозумівши складність ситуації, перед самими випускними іспитами П.Опаренко забрав свого сина з української гімназії й послав його до Варшави. У столиці він спочатку кілька місяців ходив на спеціальні підготовчі курси для дорослих, а з січня 1933 р. розпочав навчання в 6-му класі варшавської V міської державної гімназії, де в травні 1935 р. склав іспит на атестат зрілості. У цей час молодий Опаренко сполучав гімназійну науку з активною громадською діяльністю як член управи української студентської корпорації „Запоріжжя” у Варшаві³⁵.

Після того як М.Опаренко врешті одержав атестат зрілості державної польської гімназії, його батько, очевидно, знову звернувся до генерала

В.Сальського з приводу майбутньої військової кар'єри свого сина. Цього разу український міністр, не маючи формальних підстав відмовляти у проханні старому товаришеві, 14 червня 1935 р. надіслав начальникові II відділу польського Головного штабу полковникові Є. Енґлішу листа, у якому просив прийняти двадцятирічного М.Опаренка до Школи підхорунжих піхоти³⁶.

Невдовзі це клопотання було задоволене і 28 серпня 1935 р. юнак переступив поріг омріяного офіцерського училища. Однак виснажлива піхотна наука, вочевидь, не надто припала йому до вподоби, у зв'язку з чим він кілька разів просив перевести його до Школи підхорунжих авіації. Ці прохання польська військова влада залишала без належної відповіді³⁷. Тоді до вирішення справи знову був залучений військовий міністр УНР. Підтримуючи прагнення юнака, 6 листопада 1936 р. генерал В.Сальський у листі до начальника II відділу польського Головного штабу звертав його увагу на те, що серед українських контрактних офіцерів „ми не маємо інструкторів-пілотів, які б відповідали сучасним вимогам цього роду військ”, а крім того, якнайкраще характеризуючи свого протеже, підкреслював, що він є „дуже здібним і має велике захоплення авіацією”³⁸. Кінець кінцем справу було вирішено позитивно і 18 січня 1937 р. М.Опаренко розпочав навчання в „Школі орлят”, як часто називали Школу підхорунжих авіації в Дембліні над Віслою.

Впродовж наступних двох з половиною років Михайло Опаренко готувався за програмою пілота-спостерігача. У червні 1939 р. після закінчення повного циклу навчання всі курсанти були скеровані до військових частин на тримісячну практику³⁹, зокрема сержант-підхорунжий М.Опаренко – до варшавського 1-го авіаційного полку, де був приділений до нещодавно сформованої 216-ї бомбардувальної ескадрильї. Тут йому довелося освоювати нові двомоторні бомбардувальники PZL-37B „Łoś” („Лось”). Вони вважалися найкращими тогочасними літаками польської конструкції, що за своїми технічними характеристиками не поступалися іноземним зразкам відповідного класу.

Влітку 1939 р. у зв'язку з різким погіршенням польсько-німецьких стосунків загроза вибуху війни між двома країнами ставала дедалі реальнішою. Наприкінці серпня Польща почала таємну мобілізацію своїх збройних сил, при цьому першим заходом стало приведення в бойову готовість частин військової авіації й перебазування їх на польові аеродроми. Відтак 216-ту бомбардувальну ескадрилью, включену до складу щойно сформованої Бомбардувальної бригади резерву Головного командування, перемістили з Варшави на летовище Подльодув поблизу Дембліна.

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Того ж дня у зв'язку з початком війни президент Речі Посполитої достроково надав усім випускникам шкіл підхорунжих, у тому числі й М.Опаренку, перше офіцерське зван-

ня підпоручника⁴⁰. Водночас для продовження служби він, як український емігрант без польського громадянства, підписав контракт з військовим міністерством Польщі.

Упродовж сімнадцяти днів вересневої кампанії 216-та бомбардувальна ескадрилья, у якій служив М.Опаренко, виконала 48 бойових завдань (бомбардування й розвідка), скинувши при цьому близько 40 тонн бомб на танкові й моторизовані колони супротивника⁴¹.

Вранці 18 вересня ескадрилья перелетіла до Румунії. Після короткого інтернування М.Опаренку в січні 1940 р. вдалося через Югославію і Грецію перебратися до Франції, де на той час відроджувалося Військо Польське й зосереджувалися кваліфіковані авіаційні кадри. У зв'язку з поразкою Франції у війні в червні того ж року близько 4,5 тис. польських військових авіаторів евакуйовано до Великої Британії. Серед них був і М.Опаренко. У липні він вступив за вільним наймом до Королівських військово-повітряних сил, залишаючись одночасно польським контрактним офіцером.

Майже всю війну М.Опаренко прослужив у навчальних частинах. Так, у травні 1941 р. він був приділений до 12-го крила початкової підготовки (Nr. 12 Initial Training Wing), що розташовувалося неподалік шотландського містечка Сент-Андрюс у графстві Файф. Тут щойно призвані військовики протягом чотирьох-п'яти тижнів проходили своє перше теоретичне навчання. До складу 12-го крила належала й окрема польська навчальна ескадрилья.

У січні 1943 р. М.Опаренка перевели до 5-ї школи авіаційних спостерігачів (Nr.5 Air Observer School), дислокованої на летовищі Джарбі на острові Мен. Курс навчання в школі, залежно від спеціальності, тривав від 6 до 22 тижнів, у ній готували майбутніх штурманів, радіотелеграфістів, бортових стрільців, бомбардувальників-націлювачів.

Потім М.Опаренко служив у польському 307-му дивізіоні нічних винищувачів, а з травня 1945 р. – у 51-му осередку бойової підготовки екіпажів (Nr. 51 Operational Training Unit), що розміщувався на авіабазі Твінвуд Фарм у графстві Бедфордшир, і навчав екіпажі нічних винищувачів⁴².

На початку січня 1947 р. М.Опаренко, у зв'язку з розформуванням польських збройних сил у Великій Британії, завершив свою контрактну службу в польській військовій авіації, а ще через два роки у званні флайт-лейтенант був демобілізований і з Королівських військово-повітряних сил. На той час мав такі нагороди: польський „Хрест хоробрих” („Krzyż Walecznych”) – відзначений двічі, британські „Зірку за війну 1939–1945” („1939/45 Star”), „Зірку за Атлантику” („Atlantic Star”), „Медаль оборони” („Defense Medal”), „Медаль за війну 1939–1945” („War Medal 1939–45”), французькі „Хрест комбатанта-добровольця” („Combattant Volontaire”), „Хрест комбатанта”

(„Croix du Combattant”) і „Пам’ятну медаль за війну 1939–1945” („Medaille Commemorative 1939–45”)⁴³.

Завершивши військову кар’єру, М.Опаренко вступив до Кембридзького університету, який закінчив з дипломом фахівця з англійського конституційного права. Добре знання кількох іноземних мов допомогло йому влаштуватися на працю до всесвітньо відомої радіокорпорації ВВС. У 1955 р. він перейшов до британського міністерства закордонних справ, де працював до самого виходу на пенсію. Паралельно займався приватною перекладацькою діяльністю⁴⁴.

У другій половині 1940–1960-х рр. М.Опаренко активно включився до громадського життя української еміграції в Сполученому Королівстві. У 1946–1948 рр. був обраний генеральним секретарем Союзу українців у Великій Британії і головою контрольної комісії цієї організації⁴⁵. У липні 1949 р. призначений головою представництва Виконного органу Української Національної Ради (УНРада) у Великій Британії⁴⁶.

Одночасно М.Опаренко формально оформив свою належність до української військової служби. За традицією, що існувала в міжвоєнний період, українські юнаки, діти військових емігрантів, після закінчення польських шкіл підхорунжих разом з наданням їм першого польського офіцерського звання й підписанням контракту зараховувалися також на дійсну військову службу в Армії УНР і отримували перший старшинський ранг хорунжого. Це завжди оголошувалося в наказі Війську УНР, що його підписував Головний отаман і скріплював військовий міністр. Проте у випадку М.Опаренка українська влада ані у вересні 1939 р., ані пізніше такого документа не видала. Через це 16 березня 1950 р. він подав до військового міністерства еміграційного уряду УНР свою „анкету-освідчення”. Справу розглядала спеціальна Головна верифікаційна комісія. Діючи на підставі „Положення про надавання старшинських рангів у Війську УНР” (затверджене законом від 17 вересня 1947 р.), згідно з яким „служба українських вояків у чужоземних військах признається за дійсну українську військову службу, а старшинство в рангах, що їх набуто в чужоземних військах, обраховується за такими нормами, як для старшинських рангів, набутих на службі в Українському війську”, члени комісії визнали М.Опаренка сотником⁴⁷. Це рішення офіційно оголошено в наказі Війську УНР № 9 від 27 березня 1950 р. Згодом, 1 лютого 1961 р., уряд УНР в екзилі надав М.Опаренку чергове звання майора, а 1 березня 1963 р. нагородив його Воєнним Хрестом (номер 453)⁴⁸.

М.Опаренко помер 21 квітня 1995 р. в місті Челтенгем у графстві Глочестершир. Похований на місцевому цвинтарі⁴⁹.

Був одружений із Сьюзан Мак-Рей (Susan MacRae)⁵⁰. Їхня дочка Христина є авторкою кількох праць про Україну та український фольклор⁵¹.

Юрій Володимирович Сальський

*Юрій Сальський
(в однострої
підхорунжого
Війська Польського)*

Народився 21 квітня 1915 р. у Києві. Батько – Володимир Сальський, мати – Надія Ткалич⁵². Батько був професійним військовиком, офіцером російської імператорської армії. У 1906 р. В.Сальський закінчив Віленське юнкерське училище, у 1912 р. – Миколаївську академію Генерального штабу, служив у 126-му Рівненському й 132-му Бендерському піхотних полках, дислокованих в Острозі й Києві. Під час Першої світової війни – офіцер Генерального штабу при розвідувальному відділі Київського військового округу, генерал-квартирмейстер 12-ї армії. Восени 1917 р. брав активну участь в українізації частин російського Північного фронту. У січні 1918 р. перейшов на ук-

раїнську військову службу. Під час Гетьманату – начальник штабу 1-ї Сердюцької дивізії. За доби Директорії у квітні 1919 р. очолив Запорізький корпус. Упродовж листопада 1919 – липня 1920 р. був військовим міністром уряду УНР⁵³.

Після поразки українського війська в боротьбі з більшовиками родина Сальських у листопаді 1920 р. опинилася на території Польщі, де протягом кількох наступних років мешкала в таборі для інтернованих у Каліші, а після його ліквідації переїхала до Варшави. У 1922 р. генерал-хорунжий В.Сальський був удруге призначений військовим міністром уряду УНР. На цій посаді залишався до смерті в 1940 р. Великою мірою завдяки його наполегливим зусиллям у Польщі впродовж 1926–1939 рр. здійснювалася активна підготовча робота до майбутнього відновлення українського війська. Цій справі генерал віддавав усі свої сили. Зрозуміло, що й власного сина Юрія він також готував до військової служби заради здобуття української державності.

У вересні 1936 р. В.Сальському вдалося влаштувати сина до Школи підхорунжих авіації в Дембліні, де він проходив підготовку за спеціальністю пілота. Його однокурсником був інший український юнак – Михайло Опаренко. У середині червня 1939 р. капрал-підхорунжий Юрій Сальський після завершення повного циклу навчання був скерований на практичне стажування до 3-го авіаційного полку в Познані й зарахований до 131-ї винищувальної ескадрильї.

1 вересня у зв'язку з початком війни достроково отримав перше офіцерське звання підпоручника. Впродовж наступних восьми днів брав активну участь у повітряних боях у небі над західною частиною Польщі, але

збити ворожий літак йому не пощастило. 9 вересня 131-ша ескадрилья, що базувалася тоді в районі Кутна, була розформована. При цьому більшу частину її особового складу й усі пошкоджені літаки наказувалося відправити в тил, на авіаційну базу № 3, яка на той час повинна була дислокуватися в Любліні. Один із винищувачів мав переганяти Ю.Сальський. На шляху до місця призначення через технічні проблеми йому тричі довелося сідати, спочатку у Варшаві, а потім у Кієжу й Бересті. Однак ніде відремонтувати машину так і не змогли, тож Ю.Сальський, не маючи жодної можливості летіти далі, був змушений покинути її. 14 вересня він приєднався до наземного персоналу III/1-го винищувального дивізіону, разом з яким через три дні перетнув румунський кордон.

Після недовгого перебування в Румунії Ю.Сальському вдалося виїхати до Франції, де він продовжив свою службу в польських військово-повітряних силах, відновлених на території цієї країни. Влітку 1940 р., коли Франція капітулювала, польські вояки, серед них і Ю.Сальський, евакуювалися до Великої Британії.

Пройшовши перепідготовку в польській 16-й школі пілотажу (Nr. 16 Secondary Flying Training School, SFTS), що розташовувалася тоді в містечку Ньютон неподалік Ноттінгема, Ю.Сальський був у вересні 1941 р. скерований до 8-го загону співпраці з протиповітряною обороною (Nr. 8 Anti-Aircraft Cooperation Unit). У травні наступного року призначений до польського 309-го винищувально-розвідувального дивізіону, на озброєння якого тільки-но надійшли нові літаки американського виробництва North American Mustang Mk.I. Окремі ескадрильї дивізіону в той час розміщувалися на різних авіабазах у південно-східній частині Англії, звідки вони здійснювали розвідувальні польети через Ла-Манш, вивчаючи німецькі берегові укріплення на ділянці від Гавра до Булоні.

У квітні 1943 р. Ю.Сальський був знову переведений до 8-го загону співпраці з протиповітряною обороною, а у вересні того ж року його направили до 42-го осередку бойової підготовки екіпажів (Nr. 42 Operation Training Unit), що базувався на аеродромах Ешбурн і Дарлі Мур у графстві Дербішир у центральній Англії. Осередок готував пілотів для літаків – планерних буксирів. У цій частині Ю.Сальський прослужив до червня 1944 р., коли був переведений до 16-ї школи пілотажу, де залишався до вересня 1945 р., займаючи посади пілота-інструктора й командира ескадрильї⁵⁴.

Другу світову війну Ю.Сальський закінчив, маючи польське звання капітана й відповідне британське – флайт-лейтенант (flight-lieutenant). Після розформування польських збройних сил залишився в Сполученому

Королівстві й став активним учасником суспільного життя місцевої української громади. У 1947–1949 рр. його обирали головою мирового суду, а потім діловим директором головної управи Союзу українців у Великій Британії⁵⁵. Переїхавши до США, з 1980 р. очолював Архівний комітет Державного центру УНР в екзилі⁵⁶.

Після війни Юрій Сальський став на облік у військовому міністерстві уряду УНР в екзилі, який спочатку (22 січня 1961 р.) визнав за ним звання сотника, а невдовзі (1 лютого 1961 р.) – майора Українського війська. У лютому 1964 р. нагороджений Воєнним Хрестом (номер 609)⁵⁷.

Був одружений з Марією-Луїзою Демуре (Marie-Louise Demure)⁵⁸.

ПРИМІТКИ

- 1 Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce (далі – AIJP). – Zespół „Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce” (далі – UMWP). – Т. 4/1. – К. 47.
- 2 Ibid. – К.48.
- 3 Ibid. – К.61.
- 4 Ibid. – К.69.
- 5 Ibid. – К.72.
- 6 Ibid. – К. 48.
- 7 Ibid. – Т. 4/2. – К.237.
- 8 Centralne Archiwum Wojskowe (далі – CAW). – Zespół „Sprzymierzona Armia Ukraińska” (далі – SAU). – Sygn. arch. I.380.2.86.
- 9 Ibid.
- 10 AIJP. – UMWP. – Т. 4/1. – К. 65.
- 11 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3172. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 161.
- 12 Там само. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 155. – Арк. 212.
- 13 Там само. – Ф. 3172. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 80.
- 14 Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1971. – S. 106.
- 15 Ibid.
- 16 Shandruk P. Arms of Valor. – New York, 1959. – P. 146.
- 17 CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239.
- 18 Ibid. – Sygn. arch. I.380.2.191.
- 19 Ibid.
- 20 Ibid.
- 21 Ревуцький В. Киянин, але який? // Вісті комбатанта. – 1997. – №5–6. – С.45.
- 22 ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1601. – Арк. 4.
- 23 Там само. – Арк. 3.
- 24 CAW. – Zespół „Pi Oddział Sztabu Głównego”. – Sygn. arch. I.303.1.216.
- 25 CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.308.2.191.
- 26 Ibid.
- 27 CAW. – Zespół „Biuro Personalne MSWojsk”. – Sygn. arch. I.300.18.548.
- 28 Pawlak J. Płonące bazy – wrzesień 1939 r. – Warszawa, 2004. – S. 43.

- 29 Pawlak J. Dzieje Bazy lotniczej Nr 3 we wrześniu 1939 r. // Przegląd Wojsk Lotniczych i Wojsk OPK. – 1991. – № 12. – S. 71, 80–82.
- 30 ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1596. – Арк. 2.
- 31 Там само. – Спр. 1584. – Арк. 2.
- 32 CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.191.
- 33 CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.239.
- 34 Ibid.
- 35 Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce, 1920–1939. – Toruń, 2004. – S. 218.
- 36 CAW. – SAU. – Sygn. arch. I.380.2.56.
- 37 Ibid.
- 38 Ibid.
- 39 Pawlak J. Polskie eskadry w latach 1918 – 1939. – Warszawa, 1989. – S. 108.
- 40 ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1596. – Арк. 128.
- 41 Pawlak J. Polskie eskadry w wojnie obronnej, wrzesień 1939. – Warszawa, 1991. – S. 198.
- 42 Службу М.Опаренка в 1941–1945 рр. описано за вид.: Pawlak J. Polskie eskadry w wojnie obronnej, wrzesień 1939. – S. 557.
- 43 ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1596. – Арк. 128. Лист Христини Кернен (ур. Опаренко) до автора, 7 грудня 2005 р.
- 44 Лист Христини Кернен (ур. Опаренко) до автора, 28 жовтня 2005 р.
- 45 Офіційний інтернет-сайт Союзу українців у Великій Британії. Див.: <http://www.augb.co.uk/Hen.sekretar.htm>, а також <http://www.augb.co.uk/kk.htm>.
- 46 ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1596. – Арк. 129.
- 47 Там само. – Арк. 131.
- 48 Там само. – Спр. 1584. – Арк. 25.
- 49 Лист Христини Кернен (ур. Опаренко) до автора, 28 жовтня 2005 р.
- 50 ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1596. – Арк. 130.
- 51 Oparenko Christina. The Ukraine. – Chelsea House Publishers, 1988; Idem. Ukrainian Folk Tales: Oxford Myths and Legends. – Oxford University Press, 1996.
- 52 ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1598. – Арк. 13.
- 53 Коляничук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань: Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. – Львів, 1995. – С. 232.
- 54 Відомості про службу Ю.Сальського в 1941–1945 рр. подано за вид.: Pawlak J. Polskie eskadry w wojnie obronnej, wrzesień 1939. – S. 568.
- 55 Офіційний Інтернет-сайт Союзу українців у Великій Британії. Див.: <http://www.augb.co.uk/ms.htm>, а також: <http://www.augb.co.uk/Hen.sekretar.htm>.
- 56 Див.: <http://ukrslovo.com.ua/nomera/3245/istoria/i32441.html>.
- 57 ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1584. – Арк. 126.
- 58 Там само. – Спр. 1598. – Арк. 13.